

Γλωσσικές μυθολογίες: η περίπτωση της ελληνικής¹

Α. Φ. ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ

ΣΤΗ ΣΥΝΤΟΜΗ αυτή ανακοίνωση σκοπεύω να συζητήσω ένα σύμπλεγμα ιδεών για την ελληνική γλώσσα που κυριαρχούν στις σχετικές συζητήσεις από τη μεταπολίτευση και μετά. Οι ιδέες αυτές έχουν, βέβαια, μια πολύ παλαιότερη καταγωγή, αλλά αποκτούν μια ιδιαίτερη φυσιογνωμία μέσα στις συγκυρίες της τελευταίας εικοσαετίας.

Ο τίτλος της ομιλίας αυτής –«γλωσσικές μυθολογίες»– προεξαγγέλλει την αξιολόγηση αυτών των ιδεών: πρόκειται για μυθικές προσεγγίσεις στο ζήτημα της γλώσσας, με την έννοια ότι η συνάφειά τους με τη φύση του σχετικού φαινομένου είναι είτε προβληματική είτε και ανίπαρκτη. Πρόκειται, με άλλα λόγια, για κατασκευές που βασίζονται στις εξωγλωσσικές συνδηλώσεις της ελληνικής, όπως διαμορφώθηκαν μέσα σε διάφορες ιστορικές συγκυρίες, και αντλούν τη λογική τους– και τη δύναμή τους– όχι από τα γλωσσικά φαινόμενα αλλά από άλλους χώρους: τους χώρους της πολιτικής, της ιδεολογίας, της ψυχολογίας. Θα πρέπει να διευκρινίσω ότι δεν έχω την αφελέη άποψη ότι υπάρχει αμυθολόγητη πραγματικότητα, είτε ατομική είτε συλλογική. Απλά, υπάρχουν μύθοι που φωτίζουν και απελευθερώνουν και μύθοι που συσκοτίζουν και υποδουλώνουν.

Στις περιπτώσεις που θα συζητήσουμε, ιδίως όπως διαμορφώθηκαν την τελευταία εικοσαετία, παρατηρείται, επιπλέον, το εξής εξαιρετικά ενδιαφέρον –και όχι βέβαια χωρίς προηγούμενο– φαινόμενο: κατακτημένες και γενικά αποδεκτές απόψεις για τη φύση της γλώσσας είτε αγνοούνται είτε διαστρεβλώνονται, προκειμένου να κατασκευαστεί ο επιδιωκόμενος μύθος. Και αυτό γίνεται από γλωσσολόγους. Έτσι, οι γλωσσικές αυτές μυθολογίες παίρνουν τη μορφή του «ευγενικού» ψεύδους –για να θυμηθείμε τον Πλάτωνα– ή, απλούστερα και ωμότερα, τη μορφή της προπαγάνδας.

Πρόκειται για μια συνειδητή παλινδρόμηση της γλωσσολογίας –ή, καλύτερα, κάποιων γλωσσολόγων– στο χώρο της προ-επιστημονικής γλωσσικής μυθολογίας.

Η περίοδος που μας ενδιαφέρει μπορεί να διαιρεθεί σε δύο φάσεις. Η πρώτη ορίζεται από την πτώση της δικτατορίας και φτάνει μέχρι τα μέσα περίπου της δεκαετίας του '80 ή και λίγο μετά. Τα γεγονότα που σηματοδοτούν την πρώτη περίοδο και που αντανακλώνται στις συζητήσεις για τη γλώσσα είναι, καταρχήν, η καθιέρωση το 1976 της δημοτικής ως επίσημης μορφής γλώσσας. Η

απόφαση αυτή σημαίνει ότι το «γλωσσικό ζήτημα» έχει πάψει πια να είναι ένα από τα στρατηγικά μέτωπα μέσα στα οποία διαδραματίζονται οι ευρύτερες πολιτικές και κοινωνικές αντιπαραθέσεις. Ακολουθεί η ολοκλήρωση της ένταξης της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα και η άνοδος του ΠαΣοΚ στην εξουσία. Η περίοδος αυτή –τουλάχιστον μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '80– χαρακτηρίζεται, επιπλέον, από μια έντονη πολιτικοποίηση της νεολαίας, που εκφράζεται, κυρίως, στο φοιτητικό χώρο.²

Όλα αυτά τα συμβάντα από μόνα τους αλλά και σε συνεργασία ενεργοποιούν –τόσο σε κύκλους στενά συνδεδεμένους με το παλαιότερο γλωσσικό καθεστώς και εγνωσμένα συντηρητικών προτιμήσεων αλλά και ευρύτερα– μια σειρά από αντιδράσεις, που θα μορφοποιηθούν γύρω στα 1982 με τη διακήρυξη του Ελληνικού Γλωσσικού Ομίλου αλλά και με πολλά δημοσιεύματα του καθηγητή κ. Μπαμπινιώτη.

Ο μύθος που κατασκευάζεται συνοψίζεται στη διατύπωση «η ελληνική γλώσσα κινδυνεύει».³ Οι γλώσσες κινδυνεύουν όταν χάνουν τους ομιλητές τους. Μόνο μ' ένα τέτοιο περιεχόμενο –και αυτό το ξέρουν πολύ καλά οι γλωσσολόγοι– η διατύπωση αυτή έχει γλωσσολογικό νόημα. Αλλιώς είναι απλά ψευδής, γιατί η ελληνική γλώσσα δεν χάνει τους ομιλητές της κι επομένως δεν κινδυνεύει.⁴ Επομένως, στη διατύπωση «η ελληνική γλώσσα κινδυνεύει» εκφράζεται ένας γλωσσικός μύθος.

Αλλά ποιο είναι το βαθύτερο περιεχόμενο –και η βαθύτερη λογική– του μύθου που καταγράφεται σ' αυτή την κινδυνολογική διατύπωση; Αυτό αποκαλύπτεται από τα στοιχεία που προσκομίζονται ως τεκμήρια της επερχόμενης καταστροφής: «λεξιπενία», γιατί οι νεότεροι χρήστες αγνοούν λέξεις της λόγιας παράδοσης, «αλλοίωση» της φυσιογνωμίας της ελληνικής από την «αθρόα, άκριτη και αδικαιολόγητη εισβολή ξένων λέξεων που ρυπαίνουν τη γλώσσα μας»,⁵ γλωσσικά λάθη που απειλούν την ακεραιότητα της γλώσσας,⁶ «κομματικοποίηση της γλώσσας - αναγωγή της σε κριτήριο κομματικής πειθαρχίας και ιδεολογικής ορθοδοξίας».⁷ Όλες αυτές οι επισημάνσεις απλώς αποκαλύπτουν τα ιδεολογικά ερείσματα του κινδυνολογικού μύθου και δεν αποτελούν, με κανένα τρόπο, τεκμήρια επερχόμενης γλωσσολογικής καταστροφής. Η καθιέρωση της δημοτικής και –αργότερα– η απόφαση να διδάσκονται τα αρχαία από μετάφραση στο γυμνάσιο αλλά και κάποιες άλλες πα-

ρεμβάσεις στη διδασκαλία των ανθρωπιστικών μαθημάτων θίγουν ένα ισχυρό ιδεολογικό οικοδόμημα που αντιδρά και αντιδρά υποστηρίζοντας ότι κινδυνεύει ένα «κτίμα ες αεί», η ελληνική γλώσσα.

«Αποκοπή από τις ρίζες». Αυτή είναι η φορτισμένη διατύπωση που επιλέγεται για να ονομάσει την απειλή. Και η «αποκοπή» αυτή παράγει ανεπαρκείς χρήστες. Το επιχείρημα είναι, βέβαια, απολύτως άκρως, στο βαθμό που είναι γνωστό ότι για τη γνώση μιας μητρικής γλώσσας δεν προϋποτίθεται –όσον αφορά το χρήστη– η γνώση της ιστορίας της.⁸ Η στοιχειώδης αυτή γλωσσολογική γνώση εξοβελίζεται γιατί, απλώς, δεν υπηρετεί το μύθο που προωθείται. Το ζήτημα του δανεισμού – που συνδυάζεται με τους αρχόμενους φόβους ή φοβίες γλωσσικών –και άλλων– «αλλοιώσεων» που δημιουργεί η ευρωπαϊκή προοπτική⁹ μετατρέπεται σε ζήτημα «ρύ-

της στα πλαίσια κάποιας ή κάποιων ομάδων και τις αντιθέσεις που διαχωρίζουν, επί της ουσίας, την ομάδα ή τις ομάδες αυτές από άλλη ή άλλες ανταγωνιστικές ομάδες.

Επαπειλούμενη, λοιπόν, καταστροφή της γλώσσας, φθορά, ευτελισμός, αλλοίωση, ακρωτηριασμός.¹¹ Μια σειρά από έννοιες –ή καλύτερα μεταφορές, που ανήκουν στην προϊστορία της γλωσσολογικής επιστήμης, αναβιώνουν –και μάλιστα με τις ευλογίες γλωσσολόγων– για να προσπατήσουν την ελληνική γλώσσα από εσωτερικούς και εξωτερικούς εχθρούς. Οι εσωτερικοί εχθροί, είτε σαν πολιτικοί σχηματισμοί είτε σαν κοινωνικές ομάδες αμφισβήτησης, απειλούν, μεταξύ άλλων, μια αντίληψη περί παιδείας που εβάσισε τον «φρονηματιστικό» της ρόλο –την καταστολή, δηλαδή, της κριτικής στάσης– σε μια τυπολατρική και βεβαίως λογο-

πανσης»¹⁰ και εξοβελίζεται η στοιχειώδης γλωσσολογική γνώση –τι όλες οι γλώσσες διαμορφώθηκαν και διαμορφώνονται –σε όλα τα επίπεδά τους– από τη συνάντησή τους –ισότιμη ή ανισότιμη– με άλλες γλώσσες. Τα γλωσσικά λάθη στη χρήση λόγιων τύπων –είτε στον έντυπο λόγο είτε στα μαζικά μέσα ενημέρωσης– χρεώνονται και αυτά στην αποκοπή από τις ρίζες και προσάγονται ως τεκμήρια καταστροφής. Κι εδώ εξοβελίζεται η γνώση ότι τα λάθη κινητοποιούνται από γλωσσικούς μηχανισμούς –δεν είναι ποτέ τυχαία– κι επομένως μια γλώσσα δεν μπορεί να κινδυνεύει από την ίδια της τη φύση. Η «κομματικοποίηση της γλώσσας», ως επιχείρημα γλωσσικής καταστροφής, απλώς προδίδει την αντίθεση με κάποια περιεχόμενα (κι εδώ η έντονη πολιτικοποίηση της νεολάιας στην περίοδο που συζητούμε ήταν ένα από τα κυριότερα εναύσματα). Η γλώσσα είναι πάντα και παντού ένα σύνολο χρήσεων που, μεταξύ άλλων, ορίζουν ομάδες. Το επιχείρημα της «κομματικοποίησης» δεν αφορά τη γλώσσα ως σύνολο αλλά κάποια χρήση

κριμένη σχέση με την ελληνική αρχαιότητα και τη γλωσσική έκφρασή της. Οι εξωτερικοί εχθροί –η «εισβολή» δανειών κυρίως από την αγγλική– είναι αυτοί που «ρυπαίνουν», «αφελλινίζουν», «μολύνουν» την καθαρότητα της ελληνικής.

Θα επανέλθω στο ζήτημα αυτό αλλά, για την ώρα, αυτό που θα πρέπει να τονιστεί –ή μάλλον να ξανατονιστεί– είναι ότι το νόημα του καταστροφολογικού αυτού μύθου δεν αποκαλύπτεται από το εμφανές του περιεχόμενο –αυτό ισχύει γενικά για τους μύθους– αλλά από το αφανές περιεχόμενό του. Και το αφανές περιεχόμενό του δεν αφορά τη γλώσσα, αλλά ευρύτερες πολιτικοϊδεολογικές ή και απότερα ψυχολογικές επενδύσεις, που απειλούνται από τις συγκυρίες της περιόδου που εξετάζουμε.

Για να ολοκληρωθεί η εικόνα της γλωσσικής αυτής μυθολογίας, όπως διαμορφώνεται –ή καλύτερα αναμορφώνεται– στην περίοδο αυτή, θα πρέπει να αναφερθούν και κάποια άλλα ουσιαστικά της. Το βασικότερο ίσως είναι το –μυθικό– επιχείρημα της μοναδι-

κότητας της ελληνικής γλώσσας.¹² Η μοναδικότητά της έγκειται στον ενιαίο και συνεχή χαρακτήρα της: είναι η μόνη ευρωπαϊκή ή και ινδοευρωπαϊκή γλώσσα που μιλιέται χωρίς διακοπή 4.000 χρόνια τώρα, εμφανίζει ετυμολογική συνέχεια και αμφίδρομη ροή του λεξιλογίου της, διαχρονική ενότητα της γραφής και της ορθογραφίας της και «μοναδική» διαχρονική δομική συνοχή. Το «διά ταύτα» αυτής της υποθετικής μοναδικότητας είναι ότι τα παιδιά πρέπει να διδάσκονται στο σχολείο τα αρχαία και την καθαρεύουσα (τη «λόγια παράδοση») γιατί αλλιώς οδηγούμεθα σε ανεπάρκεις χρήστες – σ' ένα «ακρωτηριασμό της ελληνικής» και σ' ένα «βαθμιαίο ευτελισμό της σε μια κουτσουρεμένη ελληνόμορφη διάλεκτο».¹³

Προτού σχολιάσουμε το «διά ταύτα», ας δούμε τα «τεκμήρια» αυτής της «μοναδικότητας». Κατ' αρχάς είναι απολύτως ανακριβές ότι η ελληνική είναι η μόνη ευρωπαϊκή και ινδοευρωπαϊκή γλώσσα που μιλιέται αδιάκοπα τέσσερις χιλιάδες χρόνια. Το ακριβές είναι ότι γράφεται εδώ και 3.500 χρόνια και σίγουρα υπάρχει από πολύ παλαιότερα ως διακεκριμένη ινδοευρωπαϊκή γλώσσα. Αυτό, βέβαια, δεν είναι ιδιαιτερότητα της ελληνικής – ισχύει και για τις άλλες αρχαίες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες. Το γεγονός ότι δεν διαθέτουμε γραπτά τεκμήρια τέτοιου ιστορικού βάθους από άλλες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες δεν σημαίνει, βέβαια, ότι είναι χθεσινές γλώσσες. Και το γεγονός ότι η ελληνική γράφεται εδώ και 3.500 χρόνια δεν οφείλεται στην εγγενή ιδιοφυία της – άλλες γλώσσες άρχισαν να διαθέτουν γραπτή απεικόνιση πολύ νωρίτερα – αλλά σε ιστορικές συγκυρίες.

Το επιχείρημα της ετυμολογικής συνέχειας είναι, επίσης, απολύτως άκυρο ως στοιχείο μοναδικότητας: η έρευνα το ανακαλύπτει στην ιστορική μελέτη οποιασδήποτε γλώσσας. Το γεγονός ότι η μακραίωνη διγλωσσία διατήρησε – τεχνητά και όχι για όλο τον ελληνόφωνο πληθυσμό – αρχαιότερες μορφές, δεν μπορεί βέβαια να θεωρηθεί τεκμήριο ετυμολογικής συνέχειας. Τι εννοείται με την αμφίδρομη ροή του λεξιλογίου; Ότι ο νεαρός χρήστης δεν μπορεί να είναι επαρκής χρήστης της γλώσσας του, αν δεν διαχθεί τη λόγια παράδοση, η οποία μπόλιασε – σαν εσωτερικός δανεισμός – το λεξιλόγιο της νεότερης ελληνικής. Το γνωστό – και άκυρο – επιχείρημα ότι δεν ξέρεις επαρκώς ελληνικά αν δεν ξέρεις την αρχαία και την καθαρεύουσα. Με την ίδια λογική, ο νεαρός Γάλλος δεν θα είναι ποτέ επαρκής χρήστης της γλώσσας του αν δεν ξέρει λαϊκά λατινικά, μεσαιωνικά λατινικά και βέβαια αρχαία γαλλικά.

Η περίφημη διαχρονική ενότητα γραφής και ορθογραφίας δεν συνιστά, επίσης, κανενός είδους μοναδικότητα – υπάρχουν πολλά άλλα παράλληλα. Και η υποκριτική ορθογραφία δεν σημαίνει βέβαια την επιβίωση της αρχαίας μέσα στη νεότερη γλώσσα.

Το επιχείρημα της «δομικής» συνοχής είναι ένα γλωσσολογικό φάντασμα που καλείται να στηρίξει το επιχείρημα της μοναδικής και μοναδικά ενιαίας ελληνικής γλώσσας: η ελληνική – μας λένε – παρά τις αλλαγές που υπέστη μέσα στο χρόνο, δεν «αλλοιώθηκε ως προς τον εσωτερικό σκελετό της», μπορεί να άλλαξε τυπολογική κατηγορία – από συνθετική έγινε αναλυτική – αλλά αυτό δεν είναι και τόσο σημαντικό· σημαντικό και αποδεικτικό της μο-

ναδικότητάς της είναι ότι διατήρησε διακρίσεις πτώσεως, αριθμού, γένους κτλ.¹⁴ Τα δεδομένα κόβονται, ράβονται και αξιολογούνται αυθαίρετα για να στηρίξουν το μύθο της μοναδικότητας της ενιαίας ελληνικής γλώσσας και να οδηγήσουν στο γλωσσολογικά αυθαίρετο και ασύστατο συμπέρασμα ότι χωρίς αρχαία και καθαρεύουσα ο χρήστης της νεότερης ελληνικής είναι γλωσσικά ανάπηρος. Η ενότητα και η συνέχεια υπάρχουν για τον ερευνητή και όχι για το χρήστη, ο οποίος δεν μαθαίνει τη μητρική του γλώσσα μέσω ετυμολογικών λεξικών και ιστορικών γραμματικών.¹⁵ Κι εδώ θέλω να ξαναθυμίσω ένα χαρακτηριστικό όλης αυτής της νεότερης φιλολογίας περί γλώσσας: την παντελή της αδιαφορία για τη γλωσσολογική γνώση και τη – συχνότατα συνειδητή – παλινδρομηση σε προ-επιστημονικές θέσεις που υπηρετούν τις επιθυμητές σκοπιμότητες.¹⁶

Το μυθικό επιχείρημα της μοναδικότητας της ενιαίας ελληνικής γλώσσας ολοκληρώνεται με το εξίσου μυθικό επιχείρημα της μοναδικότητάς της από πλευράς περιεχομένου – η «ελληνική σημαντική» της διακήρυξης του Γλωσσικού Ομίλου.¹⁷ Η ελληνική αυτή σημαντική γεννιέται κατά κύριο λόγο στην αρχαιότητα και μεταφέρεται μαγικά και αδιάσπαστα μέσα στο χρόνο – με κύριο όχημα τη λόγια παράδοση – στη νεότερη ελληνική, αφού βέβαια κατακτήσει και εκπολιτίσει την υπόλοιπη Ευρώπη. Για να ολοκληρωθούν γλωσσικά αλλά και πνευματικά οι νεότεροι πρέπει να γίνουν κοινωνοί αυτής της σημαντικής, όπως βρίσκεται προνομιακά αποθεθειμένη στην αρχαία ελληνική και στην αρχαιότερη γλωσσικά λόγια παράδοση. Κι εδώ επιστρατεύεται και ο Wittgenstein, αφού υποστεί τις αναγκαίες προκρούστειες παρεμβάσεις, ώστε να είναι χρήσιμος για το μύθο. «Ο κόσμος μου υπάρχει στο βαθμό που μπορώ να τον εκφράσω με τη γλώσσα μου» λέει ο Wittgenstein και εννοεί ότι ο κόσμος υπάρχει για το υποκείμενο στο βαθμό και με τον τρόπο που έχει εμπλακεί στον ιστό της γλώσσας και της λογικής δομής της. Όταν μιλάει για γλώσσα ο Wittgenstein δεν εννοεί βέβαια την κάθε μεμονωμένη γλώσσα αλλά τη γλώσσα γενικότερα και την κοινή, ενδεχομένως, λογική δομή των γλωσσών. Η μυθολογία της «ελληνικής σημαντικής» τροποποιεί ανενδοιάστως τη ρήση του Wittgenstein¹⁸: «ο ελληνικός κόσμος μου υπάρχει στο βαθμό που μπορώ να τον εκφράσω με την ενιαία και μοναδική ελληνική μου γλώσσα». Γι' αυτό είναι εθνικό έγκλημα να μη διδάσκονται τα αρχαία και η καθαρεύουσα στο γυμνάσιο, για ορισμένους και στο δημοτικό, αν όχι και στα νήπια.¹⁹

Θα ήθελα να κλείσω την εξέταση της πρώτης αυτής περιόδου (1974-85) μ' ένα ακόμη χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της σκοπίμης ελευθεριότητας στη χρήση των γλωσσολογικών εννοιών και εργαλείων. Πρόκειται για την έννοια της «μιγαδοποίησης».²⁰ Η «εισβολή», όπως ονομάζεται, αγγλικών, κυρίως, λέξεων στην ελληνική απειλεί να την μετατρέψει σε «μιγαδική» γλώσσα. Μιγαδικές είναι οι γλώσσες που αναπτύχθηκαν κατά τη διάρκεια της αποικιοκρατίας για να ικανοποιήσουν τις επικοινωνιακές ανάγκες εργατικών ή δουλικού δυναμικού στην υπηρεσία των αποικιοκρατών, κυρίως γαιοκτημόνων. Το δυναμικό αυτό ήταν ποικίλης γλωσσικής προέλευσης και το γλωσσικό όργανο που προέκυψε

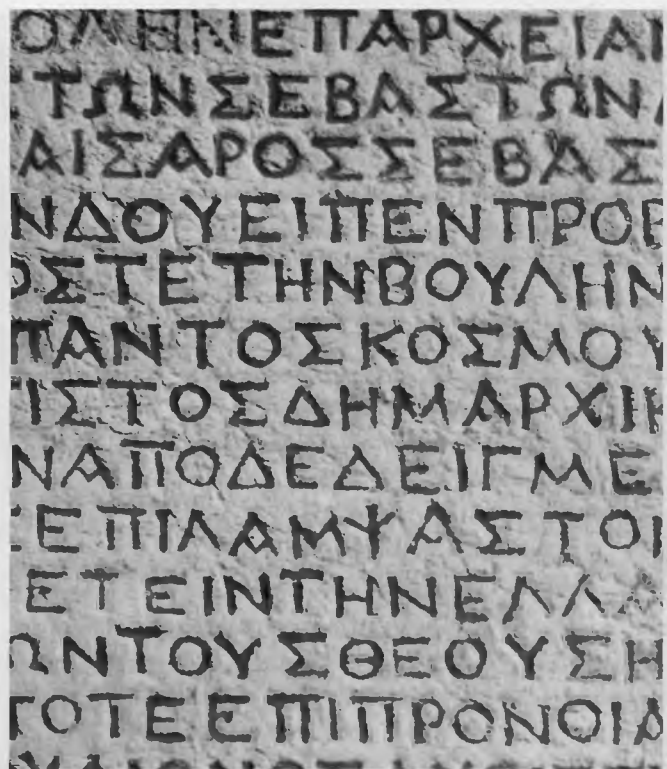
βαθμιαία, η μιγαδική γλώσσα, βασίστηκε στη γλώσσα της αποικιοκρατικής δύναμης –αγγλικά, γαλλικά, πορτογαλικά, ισπανικά– αλλά επηρεάστηκε και από τις ποικίλες υποστρωματικές γλώσσες. Οι μιγαδικές είναι πλήρεις γλώσσες, απόλυτα ισότιμες με οποιαδήποτε άλλη γλώσσα. Υπάρχει αναλογία ανάμεσα στις συνθήκες που γέννησαν τις μιγαδικές γλώσσες και στις συνθήκες μέσα στην οποία η ελληνική –ή και άλλες γλώσσες– έρχονται σε επαφή με την αγγλική: Απολύτως καμία. Το επιχείρημα της μιγαδοποίησης απλώς προωθείται γιατί δρα συμβολικά: ερεθίζει το αντανάκλαστικό της «καθαρότητας» και μάλιστα μέσα από τις (για κάποιους) αρνητικές φυλετικές συνδηλώσεις της έννοιας «μιγάς», και συναντιέται με το επιχείρημα της μοναδικής ελληνικής γλώσσας, η οποία κινδυνεύει να εκβαρβαριστεί.

Επιτρέψτε μου τώρα να καταλήξω σε κάποιες γενικότερες διαπιστώσεις σχετικά με τις γλωσσικές αντιπαραθέσεις της πρώτης μεταπολιτευτικής δεκαετίας. Η καθιέρωση της δημοτικής ακολουθεί φυσικά την πτώση της δικτατορίας: τα οχυρά του καθαρευουσιανισμού και η ευρύτερη ιδεολογική τους βάση έχουν υπονομευθεί από τις πράξεις και τον «ελληνοχριστιανικό» λόγο της δικτατορίας. Επιπλέον, η καθιέρωση της δημοτικής προβάλλει ως αίτημα εκπαιδευτικού «εκσυγχρονισμού» ενόψει της ένταξης στην Ε.Ο.Κ. Το γεγονός αυτό αποτελεί το πρώτο έναυσμα για την ανασύνταξη της ελληνοκεντρικής ιδεολογίας, που ενισχύεται από την αντιπαλότητα προς την έντονη ριζοσπαστικοποίηση της νεολαίας, τη ριζοσπαστική ρητορεία του πρώιμου ΠαΣοΚ και τις παρεμβάσεις του κυβερνητικού πια ΠαΣοΚ στο αναλυτικό πρόγραμμα, όσον αφορά τη γλωσσική διδασκαλία αλλά και ευρύτερα των ανθρωπιστικών μαθημάτων (ιστορία λ.χ.).

Η κινδυνολογία για την ελληνική γλώσσα –και την ελληνικότητα– που αρχίζει να αναπτύσσεται, είναι, στην ουσία, αντίλογος στη ριζοσπαστικοποίηση της πρώιμης μεταπολίτευσης αλλά και στον ευρωπαϊσμό, στον οποίο χρεώνεται, εν μέρει, η επαπειλούμενη «αποκοπή από τις ρίζες». Ο αντίλογος αυτός χρησιμοποιεί εργαλεία γνωστά από την ιστορία του ελληνικού «γλωσσικού ζητήματος»: «ενιαία ελληνική γλώσσα», «γλωσσική καθαρότητα» κτλ. Τα εργαλεία αυτά όμως, ανασημασιοδοτούνται. Και δεν εννοώ, απλώς, την προκρούστεια χρήση της νεότερης γλωσσολογίας, ώστε να περιβληθούν με κάποια επίφαση επιστημονικής εγκυρότητας. Εννοώ την ανασημασιοδότησή τους μέσα στα πλαίσια μιας άλλης ιστορικής συγκυρίας. Το αξίωμα του «ενιαίου» της ελληνικής γλώσσας και το αίτημα της «καθαρότητας» είναι για το 19ο αι. και το νεότευκτο νεοελληνικό κράτος η αναζήτηση μιας ευρωπαϊκής ταυτότητας, μέσω της αρχαίας ελληνικής που διαθέτει τόσο κύρος στην Ευρώπη. Οι νεοέλληνες θα πάψουν να είναι ανατολίτες και θα γίνουν Ευρωπαίοι μέσω της ενιαίας ελληνικής γλώσσας –κατ' ουσίαν μέσω της αρχαίας και της καθαρεύουσας– και μέσω της καθάρσης της νεοελληνικής από τα τεκμήρια της φθοράς και της παρακμής: τα τουρκικά, κυρίως, δάνεια.

Στην περίοδο που συζητούμε, το «ενιαίο» της ελληνικής γλώσσας επανερμηνεύεται ως μια ιστορική μοναδικότητα που αποδεικνύει την ανωτερότητα της ελληνικής, απέναντι στις άλλες ευρω-

παϊκές γλώσσες τις οποίες εγονιμοποίησε και το αίτημα της καθάρσης αφορά την προστασία της –και την κάθαρσή της– από τη δυτική, μέσω της αγγλικής, εκφυλιστική γλωσσική ηγεμονία: ο κίνδυνος της «μιγαδοποίησης». Η ευρωποκεντρική εθνική γλωσσική ιδεολογία του 19ου αιώνα αρχίζει να μετασχηματίζεται σε αντιευρωπαϊκή-εθνοκεντρική ή και εθνικιστική γλωσσική ιδεολογία της ανωτερότητας και της μοναδικότητας. Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι την εποχή αυτή αρχίζει να διαμορφώνεται το «νεοορθόδοξο» ρεύμα που συγχρονίζεται απολύτως με το γλωσσικό και άλλο ελληνοκεντρισμό, υποσκάπτοντας έτσι, ένα βασικό χαρακτηριστικό της ορθοδοξίας, που είναι και χαρακτηριστικό κάθε θρησκείας: την οικουμενικότητά της.²¹ Και βέβαια βασικό ουσιαστικό της νεοορθόδοξης τάσης είναι ο αντιευρωπαϊσμός, μέσα από τον

παραδοσιακό αντιδυτισμό της ορθόδοξης εκκλησίας.

Η επόμενη περίοδος –μέσα δεκαετίες 1980 μέχρι και σήμερα– είναι βέβαια σημαδεμένη από διεθνή γεγονότα κοσμοϊστορικής σημασίας. Κατάρρευση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού, παγκόσμια κυριαρχία του αντίπαλου ιμπεριαλισμού και της οικονομίας της αγοράς με τη νεοφιλελεύθερη μορφή της. Στις πρώην ανατολικές χώρες, το πλῆγμα από το τηγάνι του υπαρκτού σοσιαλισμού στη φωτιά του καπιταλισμού σημαίνει φτώχεια, αποσάθρωση του κοινωνικού ιστού, αναβίωση των εθνικισμών. «Όταν η κοινωνία αποτύχει, το έθνος εμφανίζεται ως η υπέρτατη εγγύηση»,²² όπως παρατηρεί ένας σύγχρονος μελετητής των εξελίξεων στην ανατολική Ευρώπη.

Για την Ελλάδα οι αλλαγές αυτές έχουν βέβαια σημαντικές επιπτώσεις. Στην εξ ανατολών απειλή έρχονται να προστεθούν τα προβλήματα από το βορρά με πρώτο και κύριο το «μακεδονικό» και κατά δεύτερο λόγο τα ζητήματα με την Αλβανία. Η αντιπαρά-

θεση με τα Σκόπια είναι αυτή που «φουντώνει» –για να το πω, έτσι– τη διαφαινόμενη ήδη από την προηγούμενη περίοδο εθνικιστική μορφοποίηση του ελληνοκεντρισμού, γλωσσικού και άλλου. Το επιχείρημα της μοναδικότητας και της ανωτερότητας του απειλούμενου ελληνισμού βρίσκει ένα εξαιρετικό «σύμμαχο» στον σκοπιανό αλτρωτισμό και στις εθνικιστικές του επιλογές. Ο ελληνοκεντισμός και η ελληνικότητα κινδυνεύουν από τους βόρειους υπανάπτυκτους σφετεριστές και από τους Ευρωπαίους –τους ξένους– που δεν κατανοούν τα ιστορικά μας δίκαια, παρόλο που εμείς –αυτό το μυθικό «εμείς»– είμαστε εκείνοι που τους εκπολιτίσαμε με τη γλώσσα «μας» και τον πολιτισμό «μας».

Οι εξωτερικές αυτές συγκυρίες συναντιούνται με την εσωτερική πραγματικότητα της ελληνικής κοινωνίας: λιτότητα, ανεργία, ανασφάλεια, σκάνδαλα και σκανδαλολογία, πολιτική παθητικοποίηση και απογοήτευση. «Όταν η κοινωνία αποτύχει, το έθνος εμφανίζεται ως η υπέρτατη εγγύηση» για να ξαναθυμηθούμε τη διατύπωση που παραθέσαμε παραπάνω. Εξωτερικές και εσωτερικές συγκυρίες συνεργάζονται ώστε να αποκτήσει πλατιά βάση και αποδοχή ο εθνικιστικός ελληνοκεντρισμός.

Τι γίνεται, ειδικότερα, στο μέτωπο της γλώσσας; Το αίτημα της επαναφοράς των αρχαίων στο γυμνάσιο –για ορισμένους και στο δημοτικό– διατυπώνεται όλο και πιο επιτακτικά και σ' ένα όλο και ευρύτερο ιδεολογικοπολιτικό φάσμα. Το παραδοσιακό «σωστικό του έθνους» (κατά την έκφραση της Έλλης Σκοπετέα) –οι αρχαίοι ημών πρόγονοι– και όλο το σχετικό σκεπτικό της ανασηματοδοτημένης μυθολογίας της πρώτης μεταπολιτευτικής περιόδου κυριαρχεί, και τα αρχαία επαναφέρονται επί κυβερνήσεως Μητσοτάκη. Τα σχετικά διδακτικά εγχειρίδια καθορίζονται και διαμορφώνονται από αυτή τη μυθολογία.

Είναι χαρακτηριστικό ότι στη φάση αυτή δεν ακούγεται πλέον το επιχείρημα της «κακοποίησης» της ελληνικής γλώσσας από την «κοιμιστικοποίηση» της. Και βέβαια ο λόγος είναι απλός: ο αντίπαλος λόγος μοιάζει να έχει χάσει –ως περιεχόμενο– τη δύναμη να επηρεάζει ατοφιστικά. Τονίζω τη λέξη «περιεχόμενο» γιατί, αυτό ήταν, βέβαια, ο βαθύτερος στόχος της κινδυνολογικής γλωσσικής μυθολογίας. Κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού, συρρίκνωση εσωτερικά της αριστεράς και του αυθεντικού αμφισβητητικού λόγου, παθητικοποίηση της νεολαίας.

Αυτό που κυριαρχεί, στη φάση αυτή, είναι ο μύθος της μοναδικότητας και της ανωτερότητας της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού (του αρχαίου ελληνικού) πολιτισμού. Μετριούνται μετά μανίας οι λέξεις τις οποίες εδάνεισε η γενναιοδωρή και μοναδική ελληνική στις φτωχές, σχεδόν άναρθρες, συγγένισές της –τις άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες– και σηκώνεται θύελλα διαμαρτυριών όταν διαπιστώνεται ότι υπάρχει ο κίνδυνος να εξαιρεθεί η ελληνική από τις επίσημες γλώσσες της Ενωμένης Ευρώπης. Η θεμιτή όχληση από μια τέτοια προοπτική εδώ παίρνει διαστάσεις ελληνοκεντρικής υστερίας. «Αυτό μπορεί να ισχύσει για άλλες μικρές γλώσσες» –ακούγεται από επίσημα χείλη– «αλλά όχι για την ελληνική».

Για να συνοψίσω: στην τελευταία εικοσαετία απόψεις για τη γλώσσα που κατέγονται από την ελληνική εθνική μυθολογία –αυ-

τή που σχετίζεται με τη δημιουργία του νεοελληνικού κράτους και της νεοελληνικής εθνικής ταυτότητας– ανασηματοδοτούνται δραστικά στην κατεύθυνση μιας εθνικιστικής μυθολογίας. Το πρόβλημα της «ετερότητας» απαντάται μέσα από την εθνικιστική αναδίπλωση.

Αλλά, βέβαια, το ζήτημα «ετερότητας» υπάρχει και μάλιστα για ένα έθνος όπως το νεοελληνικό το οποίο, ιστορικά, ισορροπεί –ή ανισορροπεί– ανάμεσα στη Δύση και στην Ανατολή, στην «καθ' ημάς» –έστω– Ανατολή. Και θα συμφωνήσω απόλυτα με τον κ. Ελεφάντη²³ ότι η «ετερότητα» είναι σήμερα στο στόχαστρο μιας παντοδύναμης γεωοικονομίας των πολυεθνικών και των πολυμέσων που αποστρέφονται εθνικές ιδιαιτερότητες οι οποίες εμποδίζουν την απόλυτη κυριαρχία τους. Αυτή η κρίσιμη όψη τού ζητήματος δεν εμφανίζεται, βέβαια, καθόλου στη γλωσσική μυθολογία που εξετάσαμε και αυτό βέβαια δεν είναι καθόλου παράξενο, με δεδομένη την ευρύτερη ιδεολογία της.

Και όπως πάλι επισημαίνει πολύ σωστά ο κ. Ελεφάντης, «οι αρχιερείς της παγκοσμιοποίησης» συχνά σηκώνουν το λάβαρο του αντιεθνικισμού – και στο ζήτημα της γλώσσας.²⁴

Πώς θα διαφοροποιηθεί κανείς από ένα αντιεθνικισμό –ένα κοσμοπολιτισμό– που έχει βαθύτερο κίνητρο το κέρδος και την κυριαρχία και πώς θα υπερασπιστεί την «ετερότητά» του χωρίς να παλινδρομήσει σ' ένα ξενοφοβικό εθνικισμό;

Θα μιλήσω για τη γλώσσα –και τη γλωσσική πολιτική– με την επίγνωση –κι αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό– ότι το «χοντρό παιχνίδι», για να το πω έτσι αγοραία, δεν παίζεται στο γήπεδο της γλώσσας αλλά σε άλλα στρατηγικότερης σημασίας γήπεδα.

Τι κάνει κανείς απέναντι σ' ένα λόγο –σε γλωσσικές χρήσεις– που σχεδιάζεται στα «λογιστήρια» της «παγκοσμιοποίησης» –για να χρησιμοποιήσω τις εκφράσεις του κ. Ελεφάντη– και στοχεύει στην συγκάλυψη, τον καταναγκασμό, την παραπληροφόρηση, την εμπορευματοποίηση των πάντων και την υποταγή του δέκτη στις επιταγές της; Αυτό το είδος λόγου το ζούμε εδώ και μια δεκαετία στην Ελλάδα, στο χώρο, κυρίως, αλλά όχι αποκλειστικά, της παντοδύναμης ιδιωτικής τηλεόρασης. Και αυτή η γλωσσική χρήση προμοδοτεί και μυθοποιεί την ξένη λέξη –όλα τα κανάλια έχουν αγγλικές επωνυμίες– γιατί ξέρει την εμπορικότητά της –τη δύναμη που ασκεί πάνω στο δέκτη ως αποδέκτη και καταναλωτή.

Το χειρότερο, βέβαια, που έχει να κάνει κανείς είναι να κραυγάσει «κινδυνεύει η καθαρότητα της γλώσσας μας και της φυλής μας» και να προχωρήσει στην εθνικιστική μυθοποίηση της γλωσσικής του ετερότητας και στη νομική, ενδεχόμενα, προστασία της. Η γλώσσα δεν κινδυνεύει από τέτοιες γλωσσικές χρήσεις, γιατί η γλώσσα μπορεί και να αποκαλύπτει και να συγκαλύπτει, και να απελευθερώνει και να καταναγκάζει, και να διαφωτίζει και να συσκοτίζει. Έχει, λοιπόν, η γλώσσα μια συστατική ουδετερότητα. Η συγκάλυψη, ο καταναγκασμός, η παραπληροφόρηση δεν αποτελούν γλωσσική παθολογία. Σ' αυτά τα περιεχόμενα απαντά κανείς μ' έναν αντίπαλο λόγο που εκφράζει τα αντίπαλα περιεχόμενα –και, βέβαια, με πράξεις.

Στο χώρο της γλωσσικής πολιτικής η «ετερότητα», μια «ετερό-

τητα» που θα πρέπει ταυτόχρονα να διακρίνει και να ενώνει, θα διαφυλαχθεί –και, σε κάποιο ποσοστό, θα διαμορφωθεί– όχι μέσα από τη μυθοποίηση της μητρικής γλώσσας και της ιστορίας της, αλλά μέσα από την απομυθοποίησή της: μέσα από την αποκάλυψη τόσο των ιστορικών –και όχι μυθικών– ιδιοτεροτήτων της όσο και της ενότητάς της με τις άλλες γλώσσες, ενότητα που, απώτερα, προκύπτει από την ενότητα της ανθρώπινης νόησης.

Η απομυθοποίηση αυτή θα πρέπει βέβαια να επεκταθεί –με ανάλογο τρόπο– και στη διδακτική της ξένης γλώσσας– της ισχυρής ξένης γλώσσας που εκφράζει ένα ισχυρό πολιτισμικό μοντέλο. Η υπεράσπιση της «ετερότητας» –ειδικά στο χώρο των «ασθενών» λεγομένων γλωσσών– θα πρέπει να διαμορφώσει τη διδακτική εκείνη που συνειδητά θα αντιστέκεται στις μυθοποιητικές συνδηλώσεις με τις οποίες η ισχυρή –πολιτισμικά– γλώσσα περιβάλλε-

ται στην επικράτεια της «ασθενούς» γλώσσας. Ας μην ξεχνάμε ότι η μεθοδολογία της διδακτικής παράγεται –για προφανείς λόγους– στις χώρες όπου μιλιούνται «ισχυρές» γλώσσες. Είναι καιρός εμείς οι γλωσσολόγοι των «μικρών» γλωσσών να ξανασκεφτούμε το ζήτημα της διδακτικής της ισχυρής ξένης γλώσσας, που δεν είναι βέβαια καθόλου άσχετο με το ζήτημα της διδακτικής της μητρικής γλώσσας.²⁵

Αλλά εδώ θα πρέπει να σταματήσω, με την ενδεχομένως, αυτονόητη υπενθύμιση, ότι η γλωσσική πολιτική είναι τμήμα της πολιτικής γενικότερα και δεν αφορά, προνομιακά, το γλωσσολόγο αλλά τον πολίτη-γλωσσολόγο και τον πολίτη κυριαρχικά. ■

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος: *Ελληνική γλώσσα: συζητήσεις και αναζητήσεις*, Αθήνα, Καρδαμίτσας, 1984.

Hobsbawm, E.J.: *Εθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα: πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*. Μετ. Χ. Νάντρινς, Αθήνα, Καρδαμίτσας, 1994.

Μπαμπινιώτης, Γ.: *Ελληνική γλώσσα: παρελθόν, παρόν, μέλλον*. Αθήνα, Gutenberg, 1994.

Semoglou, O.: «Enseignement precoce du français ou eveil au langage: proposition pour les ecoles maternelles grecques.» 3rd European Conference on the quality of early childhood education, Kriopigi, Chalcidice, 1-3 Sept., 1993.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ευχαριστώ την Έλλη Σκοπετέα, που με βοήθησε να δω καθαρότερα –και σε ιστορική προοπτική– αρκετά σημεία αυτού του προβλήματος.

2. Στις αρχές αυτής της περιόδου νομιμοποιείται και το ΚΚΕ.

3. Βλ. λ.χ. Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος, *Ελληνική Γλώσσα* 1984:11.

4. Πριν από πολλά χρόνια –80 περίπου– ο καθαρευουσιάνος καθηγητής της γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, ο Γ. Χατζηδάκις, κατακεραυνώνει αντίστοιχες κινδυνολογίες από ακραίους καθαρευουσιάνους: «θάνατος είναι έννοια κατά μεταφοράν από άλλων όντων εις την γλώσσαν εφαρμοζομένης αλλά άτοπος».

Η τύχη της ελληνικής γλώσσας στη διασπορά είναι, βέβαια, ένα εντελώς διαφορετικό ζήτημα. Εκεί η ελληνική γλώσσα όντως κινδυνεύει γιατί χάνει τους ομιλητές της.

5. Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος, *ό.π.*: 13.

6. «Κακοποίηση» της γλώσσας. Βλ. Μπαμπινιώτης 1994-166, Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος, *ό.π.*: 7.

7. Μπαμπινιώτης, *ό.π.*: 167.

8. Για τον Μπαμπινιώτη, *ό.π.*: 10, «λεξιπενία» είναι «η φτώχεια στη χρήση και την κατανόηση ενός ευρύτερου λεξιλόγιου». Ως «ευρύτερο» λεξιλόγιο θεωρείται, κατά κύριο λόγο, η αρχαία και η αρχαιότερη γλώσσα (καθαρεύουσα). Το γεγονός ότι η αρχαία γλώσσα δεν μπορεί, με κανένα τρόπο, να θεωρηθεί ως «ευρύτερο λεξιλόγιο» των ομιλητών της νέας ελληνικής δεν αναστέλλει διατύπωση αυτής της άποψης. Η ελληνική γλώσσα –υποστηρίζεται– είναι «ενιαία». Θα συζητήσουμε αυτό το μύθο λίγο παρακάτω. Η ουσία του (μυθικού) επιχειρήματος της «λεξιπενίας» είναι εξωγλωσσική: η υποχώρηση της καθαρεύουσας απειλεί ένα ολόκληρο συντηρητικό ιδεολογικό οικοδόμημα. Η «λεξιπενία» είναι ένα από τα όπλα με τα οποία το οικοδόμημα αυτό αμύνεται ή και αντεπιτίθεται.

9. «Το ζήτημα που τίθεται στην πράξη είναι και σε ποιο βαθμό μπορεί

να αλλοιωθεί η γλωσσική μας ταυτότητα από την επαφή της ελληνικής με τις ισχυρές (σε έκταση χρήσεως και κοινωνικοπολιτικό γόητρο) γλώσσες της Κοινότητας». Μπαμπινιώτης, *ό.π.*: 13.

10. Μπαμπινιώτης, *ό.π.*: 19, 174, 195, 195, 236.

11. Βλ. λ.χ. Μπαμπινιώτης, *ό.π.*: λπ'.

12. Βλ. λ.χ. Μπαμπινιώτης, *ό.π.*: λδ', κδ' -ε'. Επιχειρήματα μοναδικότητας βρίσκει, βέβαια, κανείς και σε άλλες εθνικές γλωσσικές μυθολογίες. Βλ. σχετικά Hobsbawm 1994:170.

13. Μπαμπινιώτης, *ό.π.*: λστ'.

14. Μπαμπινιώτης, *ό.π.*: κζ'.

15. Δύσκολα συγκαλύπτεται μέσα στη θέση αυτή ο απόηχος της ακραίας καθαρευουσιάνικης άποψης –που κατακεραυνώθηκε επανειλημμένα από τον Χατζηδάκι– και η οποία έβλεπε στη νεότερη ελληνική τη «διεφθαρμένη» και «νοσηρά παραφωάδα» της αρχαίας ελληνικής.

16. Έτσι, οι θέσεις του Κοραή: «όποιος χωρίς την γνώσιν της αρχαίας επιχειρεί να ερμηνεύσει την νέαν ελληνική ή απαιτάται ή απαιτά» ή του Χατζηδάκι: «η ιστορική έρευνα της νέας ελληνικής προϋποθέτει τη μελέτη της μεσαιωνικής και της αρχαίας –προσάγονται– απολύτως διαστρεβλωτικά (βλ. Μπαμπινιώτης, *ό.π.*: 65)– ως επιχειρήματα της μοναδικής ενότητας και συνέχειας της ελληνικής για να οδηγήσουν στο συμπέρασμα της αναγκαιότητας της διδασκαλίας των αρχαίων και της καθαρεύουσας στα σχολεία. Αλλά τόσο ο Κοραής –και κυρίως ο Χατζηδάκις– διατιπώνουν την προφανή αρχή, προφανή για τη μελέτη και την έρευνα της ιστορίας κάθε γλώσσας, ότι η ιστορική γλωσσολογική έρευνα αναζητεί και παρακολουθεί τους ιστορικούς μετασχηματισμούς μιας γλώσσας.

17. *Ο.π.*: 12.

18. Μπαμπινιώτης, *ό.π.*: 6, 17.

19. «Γι' αυτό και η ίδια η διδασκαλία μιας μητρικής εθνικής γλώσσας, όταν διδάσκεται σωστά και στο απαιτούμενο βάθος είναι αυτόχρονα διδασκαλία του ύφους και του ήθους ενός λαού – ιστορικός και φρονηματικός παράγων μαζί». Μπαμπινιώτης *ό.π.*: 6.

20. Βλ. λ.χ. Μπαμπινιώτης, *ό.π.*: 242.

21. Βλ. Hobsbawm, *ό.π.*: 245.

22. Βλ. Hobsbawm, *ό.π.*: 245.

23. Βλ. Α. Ελεφάντης, «Για την “καθαρότητα” της γλώσσας», *Η Εποχή*, 8-5-1994.

24. Για κάποια παλαιότερα ανάλογα φαινόμενα βλ. Hobsbawm, *ό.π.*: 165.

25. Βλ. σχετικά Ο. Semoglou 1993.